NEMUNĖLIO
RADVILIŠKIS

Roma Songailaitė

Nemunėlio Radviliškio neveikiančių kapinių aplinkos žvalgomieji tyrimai

2012 m. rudenį Nemunėlio Radviliškio miestelyje (Biržų r.) buvo pradėtas įgyvendinti projektas „Patrauklios viešosios erdvės sukūrimas Biržų rajono Nemunėlio Radviliškio miestelyje“. Darbai pradėti be paveldosaugininkų žinios. Didelės apimties žemės judinimo darbai iki spalio pabaigos jau buvo atlikti mokyklos stadiono teritorijoje. Pagal projektą žemės judinimo darbai buvo numatyti ir evangelikų reformatų bažnyčios PV pusėje, buvusių neveikiančių kapinių aplinkoje. 20 cm atstumu nuo šventoriaus tvoros turėjo būti įrengiamas iki 75 m ilgio, apie 1,5 m pločio takas, šlaite statomi laiptai nusileidimui į Apaščios ir Nemunėlio upių santaką. Statybos darbai buvo sustabdyti, kai neveikiančių kapinių PR pusėje, būsimos automobilių stovėjimo aikštelės apie 200 m^2 plote buvo nustumdytas paviršius iki 50 cm gylio ir užpiltas smėlis.

Nemunėlio Radviliškis nuo XVI a. vidurio priklausė Radvilų Biržų kunigaikštystės valdai (apie 250 valakų, 33 kaimai ir palivarkai). Šaltiniuose Nemunėlio Radviliškis paminėtas 1586 m. lapkričio 4 d. 1590 m. pastatyta Nemunėlio Radviliškio evangelikų reformatų bažnyčia (ji buvusi dabartinės bažnyčios šventoriuje), į V nuo šventoriaus įrengtos reformatų kapinės. Valdoje gyveno daug totorių, kurių kapinės taip pat buvusios prie upių santakos. Pokariu statant mokyklos katilinę bei bendrabutį, pasak vietinių gyventojų, buvo rasta žmonių palaidojimų (šie pastatai yra į PV pusę ir nepatenka į neveikiančių kapinių teritoriją). 1645 m. J. Naronovičiaus-Naronskio Biržų kunigaikštystės plane prie Nemunėlio ir Apaščios upių santakos pažymėti gynybiniai įtvirtinimai, vieta buvo strategiškai svarbi karų su švedais metu. Įtvirtinimų vieta dar nelokalizuota. Nemunėlio Radviliškyje iki šiol nėra vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrimai. Yra žinoma, kad XIX a. pabaigoje Nemunėlio Radviliškyje rastos 2 plokščios emaliu puoštos segės. Iki II Pasaulinio karo jos buvo Krokuvos muziejuje, tolesnis likimas nežinomas (žr. Michelbertas M., Prekybiniai ryšiai su Romos imperija, *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.,* V., 1972, p. 102). Pagal 1786 m., XIX a. pabaigos bei XX a. pradžios planus kapinės pažymėtos toje pačioje vietoje. Jos užėmė apie 1120 m^2 plotą.

2012 m. lapkričio mėnesį vykdyti žvalgomieji archeologiniai tyrimai neveikiančių kapinių aplinkoje, suprojektuoto tako vietoje. Buvo iškastos 2 perkasos (5x2 m dydžio) ir 2 šurfai (1,2x1 m ir 4x1 m dydžio), ištirtas 25,2 m^2 plotas. Tyrimų metu tirtose perkasose 1–2 (20 m^2) rastas senasis XVIII a. II pusės planuose pažymėtas keliukas bei XVIII a. pabaigos – XX a. kultūrinis sluoksnis su radiniais. Šurfe 1 rastas iki XIX a. pabaigos buvusio šventoriaus pamatų kampas. Palaidojimų nerasta.

The field evaluation in the vicinity of the Nemunėlio Radviliškis closed cemetery

In 2012, a field evaluation was conducted at the site of a planned path and in the vicinity of the closed Reformed cemetery in Nemunėlio Radviliškis (Biržai District, N Lithuania). Two

trenches (2 x 5 m) and two test pits (1 x 1.2 m and 1 x 4 m) (a total of 25.2 m^2) were excavated. The old road marked in plans from the second half of the 18th century and a late 18th–20th-century cultural layer with finds were discovered. A corner of the foundation of the churchyard that existed until the late 19th century was found in test pit 1. No burials were discovered.

SEDA

Darius Kontrimas

Žvalgomieji tyrimai centrinėje A. Baranausko aikštėje

XIII a. viduryje Sedos (Mažeikių r.) apylinkės įėjo į vieną iš didesnių kuršių žemių – Ceklį. Sedos apylinkėse jokių II tūkst. pradžios archeologinių paminklų nežinoma, išskyrus piliakalnį (1 pav.). Lietuvos piliakalnių sąvade nurodoma, kad piliakalnis buvęs į Š nuo miestelio, kairiajame Varduvos krante – tai buvo apie 40 m skersmens pakilimas, apjuostas žiedo formos pylimu, vadinamas Pilale arba Kalpės kalnu. G. Zabiela, tyrinėjęs negausius šaltinius, daro išvadą, kad tuo metu gyvenimas virė palei Varduvą. Grūstė tuo metu buvo šių apylinkių centras, o Sedoje ir Renave buvo po pilaitę, kurios saugojo Grūstę iš abiejų pusių. Kaip ir visur Kurše šių apylinkių gyvenimas sunyko XIII a. viduryje ir atsikūrė tik XVI a. naujesnėse vietose, todėl ir dabartinė Seda jau kiek nutolusi nuo savo senosios vietos – piliakalnio (Zabiela G., Sedos apylinkės II tūkstantmečio pradžioje, *Žemaičių praeitis*, t. 5: *Seda*, V., 1997, p. 12–14).

Dabartinė Seda yra įsikūrusi prie Varduvos upės ir Sedos (dar vadinamo Sedulos) ežero. Varduvos upė, malūno kanalas bei Sedos ežerą su Varduvos upe jungęs Sedulos upelis ir pelkėtas jo slėnis miestelį dalija į kelias dalis. Viena dalis – tai kadaise buvusio dvaro teritorija, esanti į V nuo malūno ir miestelio centro. Ją iš visų pusių juosia Varduvos upė, tik R nuo miestelio centro skiria malūno kanalas. Antroji dalis – į P nuo buvusio dvaro teritorijos, kairiajame Varduvos krante esanti Užtiltė – priemiestis. Trečioji dalis – Telšių gatvės rajonas, esantis prie parapijos bažnyčios, į P nuo buvusio Sedulos upelio. Ketvirtoji dalis – dabartinio miestelio centrinė dalis. Centrinę miestelio dalį iš V riboja Varduvos upė ir buvusio dvaro malūno kanalas, iš Š – Varduvos upė, R ne taip seniai užstatyta teritorija ir Sedos ežeras, P – Sedos ežeras ir buvęs Sedulos upelis.

Miestelis prie Sedos dvaro šaltiniuose pradedamas minėti XVI a. pradžioje, tačiau tiksli jo įkūrimo data nenustatyta. Sedos parapijos bažnyčia funduota dar prieš 1538 m. (Baliulis A., Iš Sedos praeities, *Žemaičių praeitis*, t. 5: *Seda*, V., 1997, p. 17). XVI a. pabaigoje Sedoje jau turėjo būti ir turgaus aikštė. 1659 m. per gaisrą Sedoje sudegė 43 namai. Iš 1694 m. inventoriaus matyti, kad Sedoje tuo metu buvo 54 dūmai. Iš inventoriuje pateikiamo aprašymo galima manyti, kad buvusi tik viena gatvė, tačiau pažymima, kad būta ir turgavietės. XVIII a. pradžioje Seda perėjo į Sapiegų giminės rankas. Iš 1744 m. Sedos dvaro pastatų aprašymo matyti, kad buvo statomi nauji dvaro pastatai vietoj nugriautų XVIII a. pradžioje. 1764 m. inventoriuje surašytos 54 sodybos (tiek pat kaip ir 1694 m.). Šiame inventoriuje jau aiškiai matyti, kad miestelyje buvo keturkampė aikštė. Galimas daiktas, kad Sedulos įlanka tarp bažnyčios ir miestelio buvo nusekusi ir pelkei sausinti iškastas kanalas. 1765 m. buvo kuriama nauja miesto dalis. A. Sapiega per bažnyčios jurisdiką nutiesė